

**ALMANACH VIA EVRASIA, 2016, 5.
СКОК В БЪДЕЩЕТО:
ГОЛЯМА ЕВРАЗИЯ ИЛИ ГОЛЯМА ЕВРОПА?
В ПАМЕТ НА ПРОФ. ХРИСТИНА МИРЧЕВА**

ISSN ONLINE 1314-6645

Евгения Калинова,
професор, доктор по история в Историческия факултет
на СУ „Св. Климент Охридски”

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЯТ ТРИЪГЪЛНИК: СОФИЯ—МОСКВА—АНКАРА (СРЕДАТА НА 20-ТЕ — НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.)

В българската историография през последните години е направен задълбочен прочит на дипломатическите отношения на България до Втората световна война поотделно със СССР и с Турция¹. В изследванията, посветени на двустранните отношения, в една или друга степен присъства и третата страна. Това, което ги свързва, са общите граници (Турция е съсед едновременно на България и на СССР), както и фактът, че са черноморски държави и на територията на едната от тях са

---

¹ Вж. напр. монографиите на Л. Петров („България и Турция 1931-1941“. С., 2001) и на Л. Спасов („България и СССР 1917-1944 г. (Политико-дипломатически отношения)“. Велико Търново, 2008).

Проливите – „ключът“ към сигурността на черноморските им граници. Две от страните са на Балканите и носят историческото наследство на полуострова, част от което е свързано с третата – Русия/СССР. Тези фактори обединяват в своеобразен дипломатически „триъгълник“ България, Турция и Съветския съюз при опитите им да отстояват своите стратегически интереси. В същото време върху този „триъгълник“ се проектират и плановете и действията на други балкански и европейски „играчи“, с които трите страни повече или по-малко се съобразяват. Тези връзки оправдават опита за успоредно проследяване на българо-съветско-турските отношения. В настоящата статия това ще бъде в ограничени хронологически рамки – от началото на 20-те години, когато върху отломките на Османската империя се появява новата турска държава, до 1941 г., когато водовъртежът на разрастващата се световна война пренарежда отношенията в „триъгълника“, придавайки му известна устойчивост, която ще се запази докъм 1944 г.

В първото десетилетие след създаването на Република Турция отношенията ѝ с България и със Съветския съюз не се отличават с драматизъм. Напротив – те са поставени на стабилна договорна основа, а със СССР са дори повече от приятелски. Съветска Русия първа признава новата турска държава и на 16 март 1921 г. в Москва е подписан договор за приятелство², който осигурява важна подкрепа за Турция в борбата ѝ срещу Антантата. Той е допълнен от нов договор за дружба и неутралитет, подписан на 17 декември 1925 г. в Париж между Съветския съюз (образуван 1922 г.) и Турската република (провъзгласена 1923 г.)³. Така изолацията на новата държава е преодоляна и до средата на 30-те години СССР е основен външнополитически партньор на Турция, на която отпуска изгодни кредити и заедно участват в редица международни инициативи. От особено значение е съветската подкрепа за турския стремеж да се ревизират решенията на Лозанската конференция от 1923 г. за демилитаризиране и международен контрол върху зоната на Проливите. Желанието на Анкара за пълен суверенитет над тази ключова територия е заявено през май 1933 г. и в следващите три години има съветското

---

² В края на 1921 и началото на 1922 г. Турция подписва идентични на Московския договори за приятелство с Азербайджанската, Арменската, Грузинската и Украинската съветски републики. – *Хаков, Дж.* История на Турция през XX век. С., 2000, с. 127.

³ Срокът на договора е продължаван през 1929 и 1931 г., като е уточнено, че автоматически ще се удължава с една година, ако някоя от страните шест месеца преди изтичането не пожелае анулирането му. – Пак там, 128–129.

одобрение⁴, а останалите велики сили се противопоставят, виждайки в него накърняване на собствените си интереси и тенденция за ревизия на Версайското статукво. Турските ръководители и обществено мнение високо оценяват позицията на СССР и приятелските отношения получават нов тласък⁵. Те се запазват и през втората половина на 30-те години, когато Анкара започва да регулира отношенията си със страните от Антантата (Италия, Франция, Англия, Гърция).

Отношенията между България и Република Турция се уреждат от подписания на 18 октомври 1925 г. в Анкара Договор за приятелство, към който има протокол за правата на малцинствата и за техните недвижими имоти, както и Конвенция за установяване, предвиждаща доброволното им и свободно изселване⁶. През 1928, 1930 и 1935 г. са сключвани договори за търговия и мореплаване, а от март 1929 до края на 1934 г. е в сила договор за неутралитет в случай на война и арбитраж при решаване на спорните въпроси⁷. България вижда в Турция най-подходящият партньор на Балканите, защото с нея няма репарационни и териториални проблеми, а съществуващият проблем с малцинствата все още не създава напрежение.

От началото на 30-те години върху двустранните контакти все по-голямо влияние започва да оказва стремежът на Турция да регулира отношенията с другите балкански страни и чрез тях да излезе от изолацията и да постигне по-голяма международна тежест. Тази нова тенденция в политиката на Анкара обективно започва да ограничава българо-турските връзки, тъй като България има сериозни проблеми с другите три съседни държави в резултат на претърпените поражения в

---

⁴ СССР не подписва споразумението за Проливите от Лозана (1923 г.), защото в установеното от него свободно корабоплаване през Проливите под контрола на Международна комисия съзира заплахата за своята сигурност в Черно море. – Пак там, с. 156.

⁵ По този повод през 1935 г. Ататюрк заявява: „В последно време, когато бе повдигнат въпросът за Проливите, подкрепата, която получи нашата теза от Съветите, пробуди отново дълбоките приятелски чувства на турския народ. Досега турско-съветското приятелство е допринесло само добро и полза. И отсега нататък ще бъде само за добро и от полза.“ – Пак там, с. 130.

⁶ Текстът на споразуменията е публикуван като Приложение № 1 в сборника „Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война“ (съст. Ц. Билярски, Ив. Гезенко. С., 2006, 478–484). Пеева, К. Българо-турски договори и спогодби и регулирането на двустранните отношения в 1908-1938. – В: Изследвания в чест на проф. Стр. Димитров. Т. 2, С., 2001, 710–712.

⁷ Хаков, Дж. История на Турция..., с. 149.

Междусъюзническата и Първата световна война. През 1931 г. при настъпилото затопляне в турско-гръцките отношения⁸, Анкара лансира идеята за сближаване на Турция, Гърция и България, но в София тя не е възприета поради териториалните и финансови спорове на страната с Гърция⁹. Въпреки българския отказ, българо-турските отношения все още са в подем, намерил израз в посещението на делегация начело с премиера Никола Мушанов в Анкара (1 – 6 декември 1931 г.), когато Ататюрк заявява: „Турция и България трябва да бъдат приятели. Този, който е против България, той е и против Турция.“¹⁰

Към есента на 1933 г. усилията на Анкара за създаване на Балкански пакт, подкрепяни от Англия и Франция в противовес на растящото германско и италианско влияние на полуострова, водят до охлаждане на българо-турското приятелство, тъй като подобен пакт означава запазване на неизгодното за България статукво. През септември и октомври с. г. Турция сключва гаранционни договори с Гърция и Румъния, с които на практика се противопоставя на българските аспирации към Западна Тракия и Южна Добруджа¹¹. Междувременно нарастват и опасенията на българските управляващи от влиянието на кемалистките идеи върху българските мюсюлмани в посока на засилване на турския национализъм¹². Създаването на Балканския пакт на 9 февруари 1934 г., чийто основен инициатор е Турция, поставя България в изолация и бележи началото на нов етап в турско-българските отношения.

На фона на добрите съветско-турски и българо-турски връзки през 20-те и началото на 30-те години още по-ярко изпъкват неуредените българо-съветски отношения. Страхът от болшевизма у българските управляващи и съветските приоритети, които визират Централна Европа и

---

⁸ През 1930 г. Гърция и Турция се споразумяват по изселническия въпрос и сключват договор за неутралитет. – *Анчев, С. Балканите – начин на употреба 1918-1938 г. Велико Търново, 2006, с. 118.*

⁹ *Петров, Л. България и Турция през 30-те години на XX век. (Политически отношения). – В: Българо-турските военнополитически отношения през първата половина на XX век. С., 2005, 114–115.*

¹⁰ Пак там, с. 115.

¹¹ За създаването на Балканския пакт вж. *Анчев, С. Балканите..., 133–153.*

¹² *Петров, Л. България и Турция 1931-1941. С., 2001, 64-69; Стоянов, В. Турското население между полюсите на етническата политика. С., 1998, 82-91; Калинова, Е., И. Баева. Българската държава и турската етническа общност в страната (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). – В: „Възродителният процес“. Сб. документи. Том I – Българската държава и българските турци. С., 2009, 6–10.*

най-вече Германия и не включват България, отлагат установяването на дипломатически отношения чак до 1934 г. Поради икономическата криза от края на 1931 г. правителството на Народния блок търси контакти с Москва, за да постигне търговско споразумение, но съветската страна е против търговски връзки без установяване на дипломатически отношения¹³.

Подписването на Балканския пакт създава допирни точки между Анкара, Москва и София. Още преди той да стане факт, Турция (по силата на съветско-турския договор за ненападение) трябва да се консултира със съветското правителство, тъй като една от държавите в бъдещия пакт – Румъния, е съсед на СССР. Сред аргументите за нуждата от пакта турският външен министър Ружди Арас изтъква опасенията, че България била склонна да подкрепя всеки външен агресор, докато Москва смята, че заплахата от слаба и разоръжена България е пресилена. Съветската страна е резервирана към пакта, доколкото той гарантира границите на Румъния, към която Москва има претенции във връзка с Бесарабия¹⁴. Тези нюанси убягват от вниманието на българските дипломати в Москва, според които съветската преса акцентирала върху „*българската ревизионистическа опасност*“ и така косвено засилвала позициите на балканските съседи срещу България¹⁵.

Решаващата стъпка за установяване на дипломатически отношения със СССР е направена след военния преврат от 19 май 1934 г. Съобразяването с френската политика, залагаща на подобряване на връзките с Москва, както и очакването за стопански изгоди улесняват този ход. В Анкара започват съветско-български преговори, които турската страна посреща с неодобрение и се опитва да осуети, за да привлече България в Балканския пакт¹⁶. На 23 юли 1934 г. в Истанбул е подписан документ за установяване на дипломатически отношения между България и СССР. Реакцията на Турция е негативна и тя разглежда този факт като съветско противопоставяне на Балканския пакт. Съветският съюз обаче няма намерение да подкрепя желаната от България ревизия на статуквото на полуострова и предпочита спокойствие в региона пред лицето на засилващата се заплаха от Германия. Опасенията на Анкара, че

---

¹³ Спасов, Л. България и СССР 1917–1944 г. (Политико-дипломатически отношения). Велико Търново, 2008, 244–249.

¹⁴ Пак там, 250–251.

¹⁵ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 176 к, оп. 8, а. е. 16, л. 49.

¹⁶ Спасов, Л. България и СССР..., с. 259.

българските претенции към Гърция и Румъния могат да получат съветско одобрение, се оказват неоснователни и турско-съветските отношения остават добри. Това твърдят и български дипломати, според които Турция, *„опряна на Русия, която ѝ дава, поне досега, пълно доверие, окуражена от съюза си с Балканското съглашение“*, държи към България високомерен език и *„остри ножа на своя шовинизъм“*, който ѝ е необходим, за да поддържа войнственото настроение на войската си и да оправдава усилените си военни разходи¹⁷. В тази ситуация се промъква и проблемът с българските турци. Все по-ясно става, че за натиск върху България Анкара ще използва *„грижата си за сънародници и единовеци, оставени „в робство“ в България“*¹⁸.

Независимо от охлаждането в българо-турските отношения, България има нужда от Турция, за да осъществи тактиката си на излизане от наложената от Балканския пакт изолация чрез сближаване с отделни негови членове на двустранна основа (другата държава, на която разчита, е Югославия). От ноември 1934 г. правителството на деветнайсетомайците начело с Кимон Георгиев търси съветска „юзда“ за сдържане на засилената антибългарска тенденция в турската политика и се опитва да използва СССР като посредник за сближаване между София и Анкара¹⁹. През януари 1935 г. българският пълномощен министър в Москва проф. Димитър Михалчев разговаря в този дух с Лев Михайлович Карахан – съветският пълномощен министър в Турция и със зам. външния министър Николай Н. Крестински. Пред тях Михалчев заявява, че *„от войната насам не е имало българско правителство, което да се е стремяло повече от днешното към политика на приятелство към Турция и то – планомерно и съзнателно. И въпреки това, може смело да се каже, че никога турците не са се заяждали с нас повече, отколкото сега. Те не пропускат случай да ни дразнят чрез предизвикателния тон на своя*

---

¹⁷ Цитатът е от писмо на Петко Стайнов, пълномощен министър в Париж, до премиера Кимон Георгиев от 2 януари 1935 г. – Из личния архив на Кимон Георгиев. Т. II. С., 2008, с. 253.

¹⁸ Пак там; Калинова, Е., И. Баева. Българската държава ..., 9-10; Ялъмов, И. История на турската общност в България. С., 2002, 240-249.

¹⁹ Пред съветски дипломати в Кремъл проф. Михалчев настоява, че *„Турция, колкото и да е полезна като ухажван съюзник на Съветска Русия и верен вратар на Проливите, ще си остане като съюзник само 50% полезна за Съветския съюз, докато последният не се опита да привлече политически и България, като внесе яснота в българо-турските отношения и стегне връзките между тия две страни, които няма какво да делят и няма за какво да тровят с недоверие своите политически и търговски отношения“*. – Спасов, Л. България и СССР..., с. 268.

печат, който е под пълната власт на правителството и следователно не може да не изразява трайните настроения на турските управници²⁰. Михалчев отправя предложение Москва да „въздейства“ в Анкара за смекчаването на тази „враждебна атмосфера“, тъй като „Турция е днес най-близкият и сравнително най-старият съюзник на Москва и следователно за балканската политика на Съветския съюз не може да е безразлично какви ще бъдат отношенията на Турция към България. Все едно ли е за СССР дали България ще бъде в приятелски отношения с Турция, обезпечавайки нейната тракийска граница, изпречена срещу Дарданелите, или ще бъде непрекъснато дразнена и огорчавана, за да се намери един ден там, където на Съветска Русия съвсем не ще бъде нито приятно, нито полезно?“²¹ Съветските дипломати не се ангажират с обещания и дори разясняват опасенията на Турция към България. Според тях турските управляващи смятат, че „българите живеят с някакво неясно зложелателство“ към Турция, не искат да влязат в Балканския пакт и макар да са слаби, „поради своя манталитет“ могат лесно да станат „аванпост на някоя много по-силна заинтересована държава“²². Съветът на дипломатите е България да работи за разсейване на недоверието на турските среди по дипломатически път и да полага в това отношение същото усилие както към развитието на отношенията с Югославия.

Съветската резервираност към българските опити да се склони Москва към посредничество за подобряване на българо-турските отношения продължава през цялата 1935 и в началото на 1936 г. Тя е израз на желанието на СССР да не се изостря обстановката на Балканите, за да не се провокира евентуална германска намеса. Изострянето според Москва може да стане факт, ако България успее да изгради оста Белград–София–Анкара и така да изолира Гърция и Румъния, към които са насочени българските териториални аспирации. През 1936 г. тази съветска позиция е изразена от помощник-народния комисар на външните работи Б. С. Стоманяков, който предупреждава „най-откровено и най-категорично“ българския пълномощен министър в Москва Никола Антонов, че „миролюбието на Съветския съюз не е празна приказка“ и ако българското желание за подобряване на отношенията със съседите е с цел запазване на мира на Балканите, СССР ще го подкрепи,

---

²⁰ ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 65, л. 21–22.

²¹ Пак там.

²² Пак там.

но „ако се храните с илюзията за използване едни от съседите си против други, не разчитайте на нас“²³.

В съветско-турските отношения полъхва хлад във връзка с конференцията в Монтрьо от 1936 г., която преразглежда статута на Проливите, определен от Лозанската конференция от 1923 г. През март-април с.г. ревизионистичните действия на Германия и Австрия създават благоприятна атмосфера за реализиране на стремежа на Турция да отхвърли неблагоприятния за нея статут на Проливите, за да гарантира безопасността на своята територия. Англия подкрепя турската инициатива и постепенно печели все по-сериозни позиции в Турция. СССР също дава съгласие в съответствие със заявеното от предишните години свое становище за пълен турски суверенитет върху Проливите²⁴, но вече прави това с неохота, защото вижда новата пробританска ориентация на Анкара и защото подобна стъпка ще засили ревизионистичната линия на Германия. По време на самата конференция се проявяват и различия в подхода на Москва и Анкара по важни детайли на бъдещата конвенция²⁵.

Българската позиция е ясно изразена в полза на турското искане, тъй като отговаря на стремежа за сближаване с Турция, но и защото задълбочава тенденцията на отхвърляне на международни договори и засилва надеждите на София същото да се случи и с Ньойския договор. Това води до затопляне в българо-турските отношения. Според подписаната на 20 юли 1936 г. конвенция Турция получава право да укрепи Проливите и да установи своя суверенитет над тях, като в същото време Анкара все повече засилва връзките с Англия. За ориентацията към Лондон важна роля имат и турските опасения от амбициите на Италия в Средиземноморието (през 1935-36 г. Италия завладява Етиопия) и на Балканите.

За СССР тази промяна в поведението на Турция е оценена като неблагоприятна, защото ще се отрази върху равновесието на силите в Близкия изток и ще изведе на преден план въпроса за Проливите. Според българските дипломати в Москва и Анкара руснаците са разбрали, че „на

---

²³ Спасов, Л. България и СССР..., с. 275.

²⁴ През 1935-1936 г. съветската страна доставя оръжие и участва със специалисти в ремилитаризирането на зоната на Проливите и дори предлага на Турция в случай на война отбраната на Дарданелите да бъде поставена под съветско командване. – Петров, Л. България и Турция..., 39–40.

²⁵ По-подробно за позициите на СССР, Турция, Англия и България по време на конференцията в Монтрьо вж. Спасов, Л. България и СССР..., 284-293; Анчев, С. Балканите..., 157–161.

турското 100-процентово приятелство, а следователно и на пълната турска гаранция по отношение на Дарданелите не може да се разчита. Турция, която дължеше сегашното си национално съществуване в голяма степен на помощта на Съветите и която години наред следваше една паралелна на съветската външнополитическа линия, поиска да тръгне сега по свои пътища²⁶. От 1936 г. турската страна все по-осезаемо редуцира купуването на военни материали от основния си доставчик до момента – СССР, за сметка на западноевропейски фирми, а през пролетта на 1937 г. политическите разногласия между двете страни карат Москва да откаже доставките на самолети и танкове за турската армия. Все пак, и Турция, и СССР предпочитат да направят известни компромиси и през юли 1937 г. подписват нова спогодба за снабдяване със съветско оръжие²⁷. Показателна за охлаждането е речта на Кемал Ататюрк за външната политика, произнесена на 1 ноември 1937 г. пред Великото народно събрание, в която отношенията със Съветския съюз не намират място, а в началото на 1938 г. Турция отказва да сключи военна конвенция със СССР²⁸. През 1938 г. консулствата на двете страни са закрити и остават само две – в Батуми и Истанбул²⁹. Анкара съвсем определено се насочва към Западна Европа и най-вече към Англия.

В българо-турските отношения през 1938 г. протича обратна тенденция – на позитивно развитие, стимулирано от общи интереси на двете страни, а и от променената позиция на Лондон към ревизията на Версайското статукво. Става дума за желанието на Турция да засили военното си присъствие в Източна Тракия, за да гарантира контрола над Проливите и сигурността на границите си. По силата на Лозанския договор от 1923 г. обаче този район от двете страни на българо-турската граница е обявен за демилитаризирана зона. Турция разчита да спечели съгласието на България за ликвидиране на това положение, като подкрепи важно искане на българската страна – да се отменят военните клаузи на Ньойския договор. Така се стига до Солунското споразумение от 31 юли 1938 г. между Балканския пакт и България, което за първи път преразглежда част от Ньойския договор и е от голямо значение за осигуряване на отбраната на страната. С него се ревизира и Лозанския

---

²⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 8, а. е. 16, л. 49–50.

²⁷ Петров, Л. България и Турция..., с. 140.

²⁸ Пак там, с. 142, 146.

²⁹ Хаков, Д. История на Турция..., с. 167.

договор, като се ликвидира и демилитаризираната зона в Източна Тракия, от което Турция е силно заинтересована³⁰.

Солунското споразумение е постигнато със съдействието, което Англия оказва на Турция с надеждата да възпре германското влияние в Източното Средиземноморие. Английските позиции на Балканите се затвърждават и предизвикват безпокойство в Москва. Всъщност, през пролетта на 1938 г. Анкара (успоредно с реализацията на английския план) се опитва да спечели съветската страна за оказване на натиск върху България за разбирателство с Балканския пакт на антигерманска основа. Съветските ръководители обаче са много резервирани и не вярват, че България би се решила да влезе в пакта, без да получи удовлетворение на териториалните си претенции. В началото на юли 1938 г. Турция се отказва от проекта за постигане на единодействие между балканските страни и България чрез съветско посредничество³¹. СССР посреща доста сдържано турско-българското разбирателство, довело до Солунското споразумение, но не му се противопоставя открито, заради антигерманския му заряд.

Предвоенната политическа криза, която започва в Европа през пролетта на 1939 г., кара СССР, България и Турция да предприемат стъпки за гарантиране на своята сигурност и решаване на приоритетните си въпроси. Съветският съюз започва преговори с Англия и Франция за противодействие на Германия. Той прави опит за създаване на Черноморски пакт, който да включва и България. Първоначално Турция изглежда склонна да подкрепи тази инициатива, но впоследствие се съобразява с контрапредложението на Лондон, изискващо Анкара да въздейства върху България за включването ѝ в Балканския пакт и така да се изгради преграда за германското влияние на полуострова. Въпросът се обсъжда при посещението на премиера Г. Кьосеиванов в Турция през март 1939 г. и става ясно, че българската позиция към Балканския пакт не е променена – участието на България в него е обвързано с връщането на Южна Добруджа. Турската страна подчертава, че е задължена от членството си в пакта да предприеме действия срещу България, ако тя със сила се опита да навлезе в Южна Добруджа, но би съдействала на София, ако тя иска да уреди въпроса по мирен начин и чрез преговори.

---

³⁰ Петров, Л. България и Турция..., 24–26.

³¹ Спасов, Л. България и СССР..., 307–309.

Кьосеиванов потвърждава, че България ще се консултира с Турция преди да предприеме каквито и да е действия спрямо Румъния³².

Москва предприема важна стъпка към договаряне на Черноморския пакт, като в края на април 1939 г. изпраща в Анкара пом. народния комисар за външните работи Владимир Потьомкин³³. И на отиване (26 април), и на връщане (7 май, на път за Букурещ) той минава през България и разговаря с премиера и външен министър Г. Кьосеиванов, приет е и от цар Борис. В резултат Потьомкин е убеден, че ако Южна Добруджа бъде върната на България, това ще е достатъчно, за да се осигури нейното включване в Черноморския пакт. Кьосеиванов отправя молба Потьомкин да предложи на турското правителство да съдейства за преразглеждане на Балканския пакт и да убеди Букурещ да върне Южна Добруджа³⁴. Повишеният интерес на СССР към България по-късно е изтълкуван по следния начин от българския пълномощен министър в Москва Т. Христов: *„Така Москва след дълги години на студена и дори враждебна индиферентност си спомни, че на Балканите има един братски народ, който обича и тачи безкористно Русия и руската култура, че тоя народ е жестоко онеправдан и че нему трябва да се помогне.“*³⁵

Турция свързва изграждането на Черноморския пакт с постигането на разбирателство между България и Румъния и настоява той да бъде съгласуван с Балканския пакт. При това евентуалното му сключване не трябва да препятства постигането на споразумение на СССР и Турция с Франция и Англия за съвместна защита срещу Германия и Италия. Така през май 1939 г. Турция подписва с Англия, а през юни – с Франция декларации, с които до сключването на съюзен договор се задължават да си оказват помощ в случай на агресия и война в Средиземноморието³⁶. Междувременно България, водена от желанието да запази неутралитет и да получи Южна Добруджа, се дистанцира от идеята за Черноморския пакт. При съпротивата на Румъния той остава нереализиран и губи своето значение за СССР, след като без успех завършват и съветско-френско-

---

³² Джебеджиоглу, Г. Отношенията между Турция и България по време на Втората световна война. – В: Българо-турските военнополитически отношения..., с. 178.

³³ Посещението на В. Потемкин в Турция е от 29 април до 5 май 1939 г. и е в резултат на официално съветско предложение от април с. г. до турското правителство за провеждане на консултации за мерки за защита от агресия.

³⁴ Спасов, Л. България и СССР..., 318–319.

³⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 8, а. е. 16, л. 50.

³⁶ Хаков, Д. История на Турция..., 167–168.

английските преговори и на 23 август 1939 г. е сключен германо-съветски пакт за ненападение.

През есента на 1939 г., когато войната е вече факт, Турция се дистанцира от България и от Съветския съюз, докато в отношенията между тези две държави се забелязва известно оживление, провокирано от германо-съветския пакт и от опасността от англо-френски десант в Гърция. Анкара се отказва от опитите за разбирателство с България чрез частично задоволяване на териториалните ѝ претенции, демонстрира близостта си с другите членове на Балканския пакт и засилва военното си присъствие по границата с България³⁷. Москва, изоставила Черноморския пакт, се опитва да гарантира позициите си на полуострова чрез двустранни споразумения с Турция и България. Още през август 1939 г. съветското правителство предлага на Анкара преговори за договор за взаимопомощ в противовес на започналото обвързване на Турция с Англия и Франция³⁸. В същото време пред българска парламентарна делегация, гостуваща в Москва, външният министър В. Молотов открито подкрепя българските искания за Южна Добруджа и за излаз на Егейско море. От 23 септември до 18 октомври 1939 г. в Москва се провеждат съветско-турски преговори, при които Сталин настоява за подписване на договор за взаимопомощ. Съветските искания са за военна база в района на Проливите и промяна в конвенцията от Монтьо, както и за неутралитет на Турция в случай, че СССР и България вземат от Румъния съответно Бесарабия и Южна Добруджа³⁹. По повод на последното искане и на настояването Турция да даде гаранции за сигурността на Балканите (срещу евентуален англо-френски десант), българският пълномощен министър в Москва Н. Антонов съобщава в София: „Сталин е взел нашата страна и това е направило силно впечатление на турците.“⁴⁰ Турските управляващи среди имат интерес от подобен договор със СССР, за да отдалечат заплахата от война със силния съсед, с когото имат дълга граница. Те обаче не желаят да се ангажират със съветското искане при военен конфликт Проливите да бъдат затворени за кораби на нечерноморски държави. Това би довело до изостряне на отношенията с Англия и Франция и до загубване на тяхната подкрепа, което Турция не може да си позволи при съществуващата заплаха от страна на Германия и

---

³⁷ Петров, Л. България и Турция..., 161–165.

³⁸ Спасов, Л. България и СССР..., с. 323.

³⁹ Пак там, с. 356; Хаков, Д. История на Турция..., 168–169.

⁴⁰ Петров, Л. България и Турция..., 166–167.

СССР. Съветската страна също не е твърде настойчива, за да не провокира влошаване на отношенията си с Германия – един толкова желан от Париж и Лондон вариант. В крайна сметка преговорите в Москва се провалят – Турция отхвърля съветските предложения и на 19 октомври 1939 г. в Анкара подписва договор за приятелство и взаимопомощ с Англия и Франция⁴¹. Макар в един от протоколите към него да е записано, че задълженията на Турция по договора по никакъв начин не могат да я вълечат във война със СССР⁴², разминаването между двете страни е пълно. Москва открито заявява отрицателното си отношение към договора.

След неуспеха с Турция съветската дипломация засилва вниманието си към България. Тя разчита на русофилските чувства на част от българското общество, на традиционния образ на „освободителката Русия“, на идеята за общите славянски корени. На по-прагматична основа почиват прогнозите, че за българите СССР ще е по-приемлив партньор в сравнение с Англия и Франция, тъй като не само не е обвързан с Версайската система, но и самият той проявява ревизионистични тежнения; не участва пряко във войната и не на последно място – СССР е в съюз с Германия. Важно преимущество на Москва е, че интерес към контакти с нея в България проявяват разнородни политически среди. Идеологическата близост е в основата на желанието на силите от левия политически спектър и най-вече на привържениците на нелегалната Комунистическа партия за по-тясно обвързване с първата социалистическа държава. Другите политически среди, вкл. царят и правителството, също не са чужди на мисълта за по-активни контакти със Съветския съюз, улеснени от партньорството му с Германия. Управляващите гледат с подозрение дипломатическите ходове на двете държави–победителки от предишната световна война, наясно са с желанието им да запазят неизгодното за България статукво и се страхуват, че действията им за създаване на балкански фронт или за някакъв вариант на неутрален блок ще я вълечат във военен конфликт с Германия. Цар Борис и правителството на Г. Кьосеиванов с основание

---

⁴¹ Двете западни страни се задължават да помогнат на Турция в случай на агресия срещу нея, а Анкара трябва да окаже съдействие при „*акт на агресия, извършена от европейска държава, който би довел до война в зоната на Средиземно море, в която бъдат ввлечени Франция и Съединеното кралство*“. Турция обаче не оказва никаква помощ на Гърция, когато тя е нападната от Италия през октомври 1940 г. – Димитрова, П. Докладва „Наследник“? Донесенията на българския пълномощен министър в СССР Иван Стаменов (1940-1944). Том I. С., 2010, с. 38.

⁴² Хаков, Д. История на Турция..., с. 170.

вярват, че българските интереси диктуват запазване на неутралитета на страната и лавиране между Великите сили. Съобразявайки се с позициите на СССР в първата военна година и с обществените нагласи в България, управляващите решават да активизират контактите с Москва. През есента на 1939 г. съветското предложение за пакт за взаимна помощ обаче е отхвърлено с аргумента, че той би създал опасност България да бъде нападната от Англия и Турция, но в замяна София предлага културна и търговска конвенция и спогодби за морски и въздушни съобщения.

Въпреки неуспеха на съветската инициатива за пакт, края на 1939 и началото на 1940 г. желанието на Москва да затвърди влиянието си в България нараства пропорционално на активизирането на британската политика за изграждане на съюз между Белград, София и Анкара като основа за балкански неутрален блок. На 11 декември 1939 г. между СССР и България е подписана въздухоплавателна конвенция, а на 5 януари 1940 г. – договор за търговия и корабоплаване⁴³. През първата половина на 1940 г. Москва дава нови доказателства за положителното си отношение към България – през февруари–март е постигнато споразумение за редовна въздушна линия между двете столици, а между Одеса и Варна е установена връзка по море; в края на април СССР участва в международния панаир в Пловдив, а във Варна е открито съветско консулство. Съветската добронамереност е проявена и в дипломатическата сфера. В края на 1939 г. съветският пълномощен министър в Анкара предупреждава, че при евентуално изпращане на британски войски в Гърция, са възможни съвместни българо-съветски действия, а през май 1940 г., когато Румъния и Турция съсредоточават войски по границите си с България, съветският военен аташе в София заявява, че СССР няма да позволи страната да бъде нападната от съседите ѝ, а турското правителство е предупреждено, че военните му приготовления срещу България ще имат неблагоприятни последствия за отношенията на Турция със Съветския съюз⁴⁴.

---

⁴³ Вж. текстовете им в: *Дипломатически документи по участието на България...*, 498–513.

⁴⁴ *Спасов, Л. България и СССР...*, 361-367; *Калинова, Е. Победителите и България 1939-1945. С.*, 71–76.

Опитите на Москва с различни средства да привлече България в реализирането на своите планове не успяват да преодолеят дистанцираността на българските управляващи среди, които се опитват да ги ограничат в сферата на търговските, транспортните и културните контакти. Стремешът да се запази българският неутралитет е важна, но не и единствената причина за поведението на цар Борис и правителството. Политиката на Москва спрямо България не може да срещне тяхното пълно одобрение, поради непреодолимите им подозрения, че Съветският съюз иска да стъпи здраво на Балканите и връзките с него засилват позициите на българските комунисти. Москва проявява разбиране към тези страхове и до есента на 1940 г. не повдига въпроса за политическо обвързване, разчитайки, че до него ще се стигне постепенно по пътя на търговията и културата, но най-вече като се спечели българското обществено мнение и управляващите с щедро предоставяна дипломатическа подкрепа за връщането на Южна Добруджа и излаз на Бяло море.

В края на 1939 и началото на 1940 г. българо-турските отношения се развиват под знака на стремежа на Анкара да реализира английския план за турско-български-югославски съюз или за включване на България в Балканския пакт, като и двата варианта са насочени срещу съветското, германското и италианското влияние на Балканите. За привличането на България трябва да се осигури връщането на Южна Добруджа и Турция се заема да убеди Балканския пакт в необходимостта да се удовлетвори това българско искане. На този фон настъпва известен спад на напрежението в българо-турските отношения: през ноември 1939 г. двете страни оттеглят войските си от границата; месец по-късно Анкара съобщава, че ще бъде неутрална, ако България предприеме действия за връщане на Южна Добруджа, а на 13 януари 1940 г. в София е подписано българо-турско комюнике, заявяващо, че *„турското правителство е твърдо решено да зачита неутралитета на България, а българското – строго да съблюдава този неутралитет“* и се изявява готовност за развитие на търговските връзки и за добронамерено отношение към другата страна в печата в Турция и България⁴⁵. В началото на февруари 1940 г. на Белградската сесия на Постоянния съвет на Балканския пакт (оказала се последна в съществуването му) Турция се опитва да убеди другите три страни да бъде върната Южна Добруджа на България като цена за привличането ѝ в пакта, но среща категоричен отказ и инициативата пропада. Нещо повече, недоверието, с което Анкара гледа на активизираните българо-съветски отношения, я кара през май 1940 г. да прехвърли нови военни части към границата с България⁴⁶.

През лятото на 1940 г. въпросът с Южна Добруджа най-после намира благоприятно за България решение. Независимо от демонстрираната съветска подкрепа, връщането на тази област към България става с решаващия натиск на Германия върху Румъния. Германските позиции на Балканския полуостров се засилват. Турция, в съзвучие с английската позиция на одобрение на връщането на Южна Добруджа и със собствените си изявления от началото на годината, не възразява на тази промяна на балканското териториално статукво.

---

⁴⁵ Спасов, Л. България и СССР..., с. 364; Петров, Л. България и Турция..., 172–173.

⁴⁶ При общ състав на турската армия от 54 дивизии, 29 от тях се намират в Тракия. – Петров, Л. България и Турция..., с. 174, 176.

Периодът от септември до декември 1940 г. изправя България и Турция пред тежки предизвикателства, свързани с разнопосочен дипломатически натиск върху тях за пряко ангажиране с планове на големите държави. Важна част от този натиск осъществява Съветският съюз. Отношенията в „триъгълника“ Москва–София–Анкара стават много динамични. Върху тях оказват влияние германските победи в Западна Европа, дипломатическата активност на подложената на германско нападение Англия, заплахата, която СССР усеща за своите позиции на Балканите след прогерманския ефект от връщането на Южна Добруджа и разполагането на германски войски в Румъния (10 октомври 1940 г.), както и създаването на Тристранния пакт (27 септември 1940 г.). Неутралитетът на България и Турция е подложен на изпитание във връзка с очакваното нападение на Италия срещу Гърция. Българската подкрепа за него ще означава възможност за реализиране на лелеяния излаз на Егейско море, но срещу подобна стъпка предупреждават Англия (гарант на Гърция) и Турция. Заплахата, че турската страна е готова да обяви война на България, ако тя посегне на Западна Тракия⁴⁷, е използвана от цар Борис, за да отхвърли германското предложение от 16 октомври 1940 г. за присъединяване на България към Тристранния пакт и италианското за подкрепа на Италия в предстоящата ѝ война с Гърция. Съветският съюз също не подкрепя италианските планове – в началото на октомври уверява Турция, че няма да оказва помощ на Италия и Англия при една балканска акция, а след италианското нападение срещу Гърция (28 октомври 1940 г.) дори призовава Турция да окаже военна помощ на Атина, ако България се намеси в конфликта на италианска страна⁴⁸. Турция обаче не изпълнява задълженията (по силата на Балканския пакт и на турско-гръцкия договор) да защити Гърция, като се оправдава, че агресорът не е балканска страна⁴⁹.

---

⁴⁷ *Джебеджиоглу, Г.* Отношенията между Турция и България..., с. 181.

⁴⁸ Още през август 1940 г. съветското правителство настоява България да остане неутрална в случай на италианско нападение над Гърция. – *Сласов, Л.* България и СССР..., с. 385, 387.

⁴⁹ *Димитрова, П.* Докладва „Наследник“... Том II, С., 2010, с. 62. Със същия аргумент и Югославия, и Румъния оправдават своята пасивност. През лятото на 1940 г. Турция не изпълнява и ангажимента си по договора с Франция от октомври 1939 г., когато Италия ѝ обявява война. – *Хаков, Д.* История на Турция..., с. 171.

Желанието на Анкара е да остане неутрална и за целта тя успешно лавира между Англия, СССР и Германия. Турското отношение към Берлин става все по-позитивно и това е разбираемо пред лицето на германските военни успехи в Западна Европа. В съветско-турските отношения е налице статичност и изчакване и от двете страни – те избягват да предприемат действия, които могат да ги въвлекат във военни акции⁵⁰. Същевременно Сталин се надява да осъществи важната стратегическа цел – сигурност за черноморските граници на СССР, което означава пряк съветски контрол върху Проливите, но постигнат не чрез Турция, а през България. В края на октомври 1940 г. секретарят на съветската легация в София Вл. Киреев заявява на българските дипломати, че интересите на Съветския съюз на Балканите са „очевидни“, при това той води самостоятелна политика и Турция не може вече да разчита на СССР. По въпроса за Проливите думите му са недвусмислени: *„Ние ще намерим какъвто и да е начин за да направим Проливите свободни да можем да влизаме и излизаме. За нас не е важна формата – важно е да имаме действителни гаранции, че ще можем свободно да влизаме и излизаме. Черно море трябва да стане свободно за черноморските държави.“*⁵¹. Още по-конкретни са инструкциите на Сталин до намиращия се на посещение в Берлин (12-13 ноември 1940 г.) външен министър В. Молотов: *„Безопасността на черноморските райони на СССР не трябва да се счита обезпечена без уреждането на въпроса за Проливите... С това органически е свързан въпросът за гарантирането на България от страна на СССР, защото обезпечаването на спокойствието в района на Проливите е невъзможно без договарянето с България за пропускането на наши войски за защита на входовете на Черно море.“*⁵² Подобно на Турция, желанието за запазване на неутралитета е водещо и за българските управляващи, но за разлика от нея в края на 1940 г. страната, която е на пътя на германската армия към Гърция (помощта за италианската кампания в Гърция е вече

---

⁵⁰ Димитрова, П. Докладва „Наследник“... Том II, с. 31, 35, 48, 53, 55.

⁵¹ ЦДА, ф.176 к, оп. 1ш, а. е. 257, л. 135. От съветски дипломати в други столици също идват заявки за интерес към Проливите. В края на февруари 1941 г. Ив. Майский в Лондон намеква пред българския пълномощен министър Н. Момчилов, че *„защитата на Дарданелите отблизо засяга СССР и че е погрешно да се мисли, че той ще бъде пасивен наблюдател при германско нападение в тази посока“*. – ЦДА, ф.176 к, оп. 15, а. е. 4, л. 49.

⁵² Валева, Е. На перекрестке геополитических интересов великих держав (1939-1941). – В: България в XX век. Очерки политической истории. Москва, 2003, 242–243.

очевидна) става ключов проблем в противоборството между Германия и СССР за сфери на влияние на Балканите.

В разговорите на В. Молотов с Рибентроп и Хитлер в Берлин се разкрива важното място, което България заема в съветските и германските планове. Хитлер има намерение да постави България под германски контрол чрез включването ѝ в Тристранния пакт и се стреми да убеди съветската страна да изостави Балканите и Европа и да предприеме стъпки за разширяване на юг към Иран и Персийския залив. След разговора с Молотов обаче Хитлер е принуден със съжаление да констатира, че *„що се отнася до Русия, става по-трудно да се преговаря и да се насочват нейните амбиции на изток. Напротив, господин Молотов даде да се разбере, че той е повече от всичко заинтересован от Балканите“*⁵³. По време на разговорите с Хитлер Сталин от Москва припомня на Молотов, че едно мирно решение за Балканите *„няма да бъде защитимо без съветски гаранции за България и без допускането на съветски войски в България като средство за натиск върху Турция“*⁵⁴. Молотов заявява, че Москва ще решава въпроса за Проливите с Турция, но *„гаранциите на България (които СССР иска да даде, както това са сторили Германия и Италия по отношение на Румъния – б. м., Е. К.) биха помогнали за неговото по-надеждно решаване“*⁵⁵. Според Молотов съществува възможност СССР и България да се разберат помежду си, тъй като Москва е готова да гарантира, че вътрешният ред на страната няма да бъде засегнат. Проблемът е, че България не е поискала такива. Съветската позиция е потвърдена на 25 ноември 1940 г., когато Молотов предава в писмен вид на германския посланик в Москва текста на условията, при които СССР би се присъединил към Тристранния пакт. В т. 2 фигурира искането *„в близките месеци“* да се осигури безопасността на страната по отношение на Проливите *„чрез сключване на двустранен пакт за взаимопомощ с България“* и изграждане на съветска военна и военноморска база *„в района на Босфора и Дарданелите на принципа на дългосрочна аренда“*⁵⁶. Втората част на искането визира Турция и

---

⁵³ *Городецки, Г.* Балканският ключ и решението на Хитлер за операция Барбароса. – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, 146-147. За срещата на Молотов с Хитлер вж. също *Городецкий, Г.* Миф „Ледокола“. Москва, 1995, 105–111.

⁵⁴ *Спасов, Л.* Българо-съветски..., с. 118.

⁵⁵ *Димитрова, П.* Докладва „Наследник“..., Том I, 88–89.

⁵⁶ Пак там, 83–84.

отразява успешно реализираната в прибалтийските републики и Финландия в края на 1939 и началото на 1940 г. тактика на получаване под аренда на територии за съветски военни бази.

Всъщност, още на 18 ноември 1940 г. Молотов прави крачка към осъществяването на първата част от съветските планове, като предлага на пълномощния министър в Москва Ив. Стаменов „даване на гаранции“ на България и заявява, че всички български „национални нужди срещу Турция, Югославия и Гърция трябва да бъдат задоволени“⁵⁷. Българските управляващи отхвърлят предложението с аргумента, че България не се чувства заплашена и не са нуждае от гаранции. Притискани и от Берлин, и от Москва, те вече нямат място за лавиране. Фактът, че веднага след обсъждането на съветското предложение те решават да съобщят на Берлин, че са готови да се присъединят към Тристранния пакт, като само се отложи моментът на подписването му, показва, че е надделял страхът от Съветския съюз и предложението на Москва по-скоро е изиграло ролята на катализатор за окончателното определяне на позицията на България⁵⁸.

Успоредно с натиска върху България за влизане в Тристранния пакт германската дипломация се стреми да елиминира фактора „турска заплаха“, с който цар Борис си служи за отлагане на присъединяването и който е в основата на съветските предложения за даване на гаранции на страната. През ноември 1940 г. в Анкара се водят германско-турски преговори, при които турската страна уверява, че ако Германия се съобрази с турските интереси, тя няма да воюва. На свой ред германската страна заявява, че оста Рим-Берлин не заплашва Турция и иска мирно сътрудничество с нея, разчитайки Анкара да не участва във военни инициативи на Англия и на Балканите⁵⁹.

Турската миролюбивост обаче трябва убедително да бъде представена и пред българските управляващи, за да им даде силен аргумент в отказа им да приемат съветските предложения за политическо обвързване. Така на 25 ноември 1940 г. сутринта главният секретар на Министерството на външните работи и изповеданията Димитър Шишманов е посетен от турския пълномощен министър в София Беркер, който му прочита телеграма от външния министър Сарачоглу. В нея се предлага провеждането на разговори между двамата външни министри и се дават

---

⁵⁷ Пак там, Том II, док. № 58, 71–72.

⁵⁸ Калинова, Е. Победителите и България..., 81–82.

⁵⁹ Петров, Л. България и Турция..., 183–184.

разяснения по важни въпроси, засягащи двете страни. Първо е твърдението, че Турция няма *„никакво неприятелско намерение срещу България. Уверени, че България има доверие в нас, ние сме готови да ѝ дадем всички необходими уверения“*⁶⁰. Следва информация за разговорите на Сарачоглу с германския пълномощен министър в Анкара фон Папен, който е заявил, че Германия няма интереси към турските територии и няма да обявява война. Третата точка от телеграмата визира българо-турските отношения и съдържа следния въпрос-предложение: *„Ще бъде ли възможно да се изгради между нас във високата политика, като се спазват нашите позиции на симпатия и на предпазливост, една особена и паралелна политика, която да ни предпази от въвличане във войната? Ако това е възможно, ние смятаме, че подобно отношение ще ни бъде далеч по-полезно, отколкото комбинациите с Великите сили. Ще бъдем щастливи, ако узнаем, че българското правителство споделя тези възгледи.“*⁶¹ В следващите седмици предлаганата среща не се осъществява, но турското предложение изпълнява своята роля по отношение на съветския натиск върху България.

Този натиск е подновен с променена тактика. Москва отчита сложната ситуация на българското правителство и залага на прекия контакт с него чрез главния секретар на Народния комисариат на външните работи Аркадий Соболев. На 25 ноември 1940 г. следобед, т. е. след посещението на Беркер при Шишманов, съветският дипломат се среща в София с цар Борис, Б. Филев и И. Попов и вместо гаранции предлага пакт за взаимопомощ. Отново на преден план е изведена подкрепата, която Съветският съюз ще окаже на България за връщането на Западна Тракия. От съветските обещания обаче отпада Югославия, за чието спечелване Москва продължава да полага усилия. За да подчертае необходимостта и ползата от предлагания пакт, Соболев убеждава, че са налице *„достоверни сведения“*, според които *„Турция ще се съпротивлява по въоръжен начин на настъпването на България към юг и ще препятства с всички сили осъществяването на плановете на България“*⁶². Същевременно той твърди, че СССР е *„жизнено заинтересован“* от Проливите заради безопасността на черноморските си граници и не може да допусне да се повтори *„опасността, която винаги е вървяла против Южна Русия през Проливите“*. Изводът му е, че България и Съветският

---

⁶⁰ Дипломатически документи..., с. 125.

⁶¹ Пак там, с. 126.

⁶² Пак там, с. 124.

съюз имат общи интереси и затова Москва подновява предложението си от септември 1939 г. за пакт за взаимопомощ, *„който ще помогне на България в осъществяването на нейните национални интереси не само в Западна, но и в Източна Тракия“*. При какви условия ще стане това е уточнено по-нататък в предложенията: *„Ако има заплаха от нападение или последва нападение на България от страна на Турция, то СССР ще поддържа България с всички средства и ще помогне за осъществяване на известните претенции на България в европейската част на Турция.“* В замяна България трябва да помага на СССР *„при реална заплаха за интересите на СССР в Черно море или в Проливите“*⁶³. Така Соболев извежда заплахата от Турция като аргумент от първостепенна важност за приемане на съветското предложение, но и стряска още повече България, като я кара да поеме военни ангажменти.

Министърът на външните работи Ив. Попов връчва на съветския пълномощен министър в София А. Лавришчев писмения отговор на Соболевия демарш на 30 ноември 1940 г.⁶⁴ В него се потвърждава, че България има национални интереси в Западна Тракия, но не смята да ги осъществява със силата на оръжието. След това се привеждат аргументи против съветското твърдение за заплахата от Турция. Българската страна заявява, че знае за намеренията на Анкара да се противопостави *„по въоръжен начин на слизането на България на юг“*, но *„непосредствена опасност“* няма, защото и България няма намерение да прави това *„с въоръжена сила“*. Естествено, не е пропуснато да се спомене, че страната има *„най-категорични уверения на турците – такива получихме напоследък, почти едновременно с предложението на СССР – че военните приготовления в Турция имат само отбранителен характер“*. Нещо повече – българските управляващи изразяват загриженост, че един българо-съветски пакт ще накара Турция да се почувства *„непосредствено застрашена“* и това ще засили риска от конфликт. Още по-предпазливи са по въпроса за Проливите – България няма интереси там и народът и парламентът *„мъчно биха разбрали и приели едно задължение за намеса на България при разрешението на един тъй голям въпрос като този за Проливите, докдето интересите на нашата малка*

---

⁶³ Предложенията включват отново уверения, че пактът няма да засегне вътрешния режим, суверенитета и независимостта на България, както и готовност за предоставяне на заеми, доставки на стоки и оръжие и отпадане на възраженията на СССР България да влезе в Тристранния пакт, към който при такъв развой на събитията е *„напълно вероятно“* да се присъедини и той. – Пак там, с. 125.

⁶⁴ Валева, Е. На перекрестке..., с. 246.

страна не достигат⁶⁵. Накрая е добавен аргументът, че България преговаря с Германия за Тристранния пакт още преди съветското предложение и ангажирането с друг пакт може да предизвика подозрения.

Българският отказ е категоричен, макар до момента споразумение за ненападение с Турция не е постигнато, Анкара не е изтеглила войските от Източна Тракия войски, а българската легация в Анкара продължава да предупреждава, че заплахата от Турция не е изчезнала⁶⁶. В началото на декември 1940 г. СССР прави последни усилия да предложи вариант за пакт, който да е приемлив за София. Пълномощният министър А. Лавришчев връчва на Ив. Попов „Паметна записка“, с която оборва трите мотива за отказа на България. Той предупреждава, че истинската опасност за България е Турция и присъединяването към Тристранния пакт. За да осигури българската защита, Москва е готова да окаже военна помощ, без да настоява в бъдещия пакт да се включват клаузи за военни задължения на България към СССР⁶⁷. Но съветските усилия отново са без резултат. Българското правителство отхвърля и новия вариант с твърдението, че пактът ще ускори войната, защото е насочен срещу Турция, а България не се чувства застрашена и няма нужда от гаранции. С това приключват съветските опити за политическо споразумение с българската страна. Позициите на СССР на Балканите за пореден път (след ориентацията на Румъния към Германия и пакта на Турция с Англия и Франция) са сериозно орязани. Инициативите на Москва към България имат и друго измерение. През декември 1940 г. Анкара обвинява съветската страна, че не е съгласувала с нея предложения на София пакт за взаимна помощ, каквито са изискванията на съветско-турския протокол от 1929 г., визиращи съседните на Турция държави⁶⁸. Москва контрира с въпрос дали този протокол не е в сила и по отношение на преговорите, които Анкара по същото време (декември 1940 г.) започва с правителството на Филов. Тези искри между двете столици не водят до по-сериозни последици, тъй като и Турция, и СССР нямат интерес от задълбочаване на конфликта. В края на годината българските управляващи проявяват въздържаност и преустановяват разговорите с

---

⁶⁵ Дипломатически документи..., 126–127.

⁶⁶ Спасов, Л. България и СССР..., с. 395.

⁶⁷ Дипломатически документи..., 128–129.

⁶⁸ Спасов, Л. България и СССР..., с. 396.

турския пълномощен министър Беркер за споразумение за ненападение⁶⁹, съзнавайки, че подписването му ще доведе до още по-силен натиск от Берлин за влизане в Тристранния пакт, а и приемането на турското предложение при току-що отхвърлено съветско ще усложни отношенията с Москва.

В началото на 1941 г. Германия ускорява действията по овладяване на Балканите. Разговорите с България за влизане в Тристранния пакт са в завършваща фаза. Опитите на българските управляващи, приели по принцип това влизане, са да отложат самото подписване и аргументите им отново визират турската опасност. Налага се за пореден път Рибентроп и Хитлер да убеждават Б. Филов, че *„от турците няма защо да се боим. Те ще мируват... Всички техни усилия са да не се замесят по никакъв начин в конфликта“*⁷⁰. Турската въздържаност към обвързването на България с Оста контрастира с острите реакции на Москва и Лондон. През януари и февруари 1941 г. съветски дипломатически изявления и правителствени декларации внушават на българските управляващи, че СССР не одобрява сближаването с Германия и продължава да смята региона за своя зона на сигурност. Съветите на Москва са да не се допускат германски войски на българска територия, тъй като това ще се възприеме като насочено против интересите на СССР и може да предизвика война между него и Германия, в която ще бъде въвлечена и България⁷¹. Съветският съюз протестира и пред Берлин, като на 17 януари 1941 г. в нота до германското правителство заявява, че *„счита територията на България и Протоците за своя зона за сигурност и не може да се отнася с безразличие към действия, насочени против интересите на СССР“*⁷². Заплахите и упреците на Москва са към българите и германците, докато премиерът на Великобритания У. Чърчил настоява Турция да е тази, която да попречи на влизането на България в Тристранния пакт: *„Турция трябва ясно да заяви на българите, че ще влезе веднага във войната, ако Германия*

---

⁶⁹ Разговорът между външния министър Ив. Попов и Беркер по предложението на последния от 25 ноември 1940 г. е подновен на 12 декември, без да се съгласуват конкретни стъпки. – Дипломатически документи..., 133-134. Спасов, Л. Време на изпитания и дипломатически победи (1939-1941). – В: История на Българите. Т. IV - Българската дипломатия от древността до наши дни. С., 2003, с. 467.

⁷⁰ Филов, Б. Дневник. С., 1990, 212–213, 217.

⁷¹ Вълков, В. Българо-съветските отношения и подготовката за присъединяването на България към Тристранния пакт през погледа на германското разузнаване. – В: България и Русия..., 136–137.

⁷² Спасов, Л. България и СССР..., с. 401.

*предприеме военна операция срещу Гърция, преминавайки през България или ако България допусне враждебни действия спрямо Гърция... В случай, че германските войски преминат през България, независимо дали българите им помагат, Турция веднага трябва да им обяви война.*⁷³

Анкара обаче е решена да избегне военния конфликт с Германия и на 18 януари 1941 г. на българския пълномощен министър С. Киров е връчен проект за декларация за ненападение, одобрена от посланиците на Германия и Италия. Два дни по-късно правителството в София по принцип се съгласява с нея, като на същото заседание е решено и България да се присъедини към Тристранния пакт. Българо-турската декларация е подписана на 17 февруари 1941 г. в Анкара, на следващия ден е публикувана в турската преса, а на 19 февруари Б. Филов я представя пред Народното събрание, където е посрещната с акламации⁷⁴. Тя се състои от четири точки, като първата утвърждава, че основен принцип на външната политика на двете страни е въздържането от военни действия. В следващата точка двете правителства заявяват, че имат най-приятелски чувства и възнамеряват да развият „взаимното доверие в добросъседските отношения“. Последните две точки предвиждат увеличаване на стокообмена и изразяват желание печатът в двете страни да се съобразява с „приятелския дух и взаимното доверие“, отразени в декларацията⁷⁵. Българската страна запознава съветския пълномощен министър в София А. Лавришчев⁷⁶ с текста на декларацията два дни преди подписването ѝ. Според различни чуждестранни дипломати в Москва, тя не е посрещната със задоволство⁷⁷. На 23 февруари 1941 г. ТАСС предава становището на Москва, заявявайки, че декларацията е подписана без знанието и одобрението на СССР⁷⁸. Така той се дистанцира от декларацията, премахнала последните пречки пред влизането на България в Тристранния пакт. В навечерието му българското правителство преценява, че е необходимо да съобщи за тази стъпка на Турция и СССР. Това е сторено на 28 февруари 1941 г. В Анкара е телеграфирано, че и след включването в Пакта България ще е върна на

---

⁷³ Джебеджиоглу, Г. Отношенията между Турция и България..., с. 181.

⁷⁴ Филов, Б. Дневник, с. 259.

⁷⁵ Джебеджиоглу, Г. Отношенията между Турция и България..., с. 184.

⁷⁶ Дипломатически документи..., с. 141.

⁷⁷ ЦДА, ф. 176 к, оп. 15, а. е. 4, л. 21.

⁷⁸ Спасов, Л. България и СССР..., 403–404.

договора за приятелство с Турция от 1925 г. и на декларацията от 17 февруари 1941 г. На българския пълномощен министър в Москва Ив. Стаменов е наредено да увери съветското правителство, че *„нашата политика на мир не ще претърпи изменение, а особено приятелската ни политика по отношение на СССР ще остане неизменна“*⁷⁹.

На 1 март 1941 г. България подписва Тристранния пакт. Съветската реакция е в духа на изявленията от последните два месеца. На 1 март вечерта В. Молотов връчва на германския посланик в Москва становището на своето правителство. В него се изразява съжаление, че Германия е решила *„да завладее военно България“* и така *„да накърни сигурността и интересите на СССР“*. Българската страна е запозната със съветската позиция на 3 март 1941 г. Москва не е съгласна с българските оправдания, че присъединяването към Тристранния пакт ще съдейства за укрепване на мира и оценява, че това е стъпка към *„разширение сферата на войната и въвличането на България в нея“*⁸⁰. Българският отговор, изработен по указанията на Берлин, уверява Москва, че София няма да се намесва във войната и правителството е готово да повтори декларацията, направена от Б. Филев във Виена при подписването на Тристранния пакт, че *„България е решена да поддържа и разширява традиционните си приятелски отношения с Русия“*⁸¹. Умереният начин, по който съветската дипломация изразява несъгласието си с германските действия към България, е следствие от нежеланието на Съветския съюз да провокира конфликт с Германия. Имайки предвид съобщенията за опасенията на Турция от съветско нападение, на 9 март 1941 г. на турския посланик в Москва е връчена декларация, че ако Турция бъде нападната, то на основата на договора за дружба и неутралитет между двете страни от 1925 г. тя *„може да разчита на пълното разбиране и неутралитет на Съветския съюз“*⁸². На 15 март Турция потвърждава, че ще има същата позиция при нападение над СССР. Десет дни по-късно пресата в Съветския съюз и Турция оповестява тези договорености. Това лишава Германия от възможността да се възползва от турско-съветските противоречия.

---

⁷⁹ Димитрова, П. Докладва „Наследник“..., Том II, с. 109.

⁸⁰ Пак там, с. 111.

⁸¹ Спасов, Л. България и СССР..., с. 406.

⁸² Димитрова, П. Докладва „Наследник“..., Том II, с. 122; Джебеджиоглу, Г. Отношенията между Турция и България..., с. 187.

Българските и турските уверения не променят факта, че усилията да се укрепи влиянието на СССР в България, да се предотврати настаняването на полуострова първо на Франция и Англия, а след това и на Германия и да се „притисне“ Турция за контрола на Проливите са пропаднали. До края на 1943 г. Москва изглежда примирена и донякъде доволна от запазените отношения с Анкара и София. От началото на 1941 г. до есента на 1944 г. България и Турция също имат сравнително спокойни отношения, скрепени от връзките им с Германия. Ситуацията в „триъгълника“ София–Москва–Анкара се изменя през есента на 1944 г., когато България е окупирана от съветските войски, те достигат границата с Турция и СССР като победител има възможност да потърси реванш за контрола върху Проливите. Започващата Студена война ще изправи СССР и България срещу Турция в съперничество, продължило на приливи и отливи до края на 80-те години на XX век.

**ALMANACH VIA EVRASIA, 2016, 5.
СКОК В БЪДЕЩЕТО:**

**ГОЛЯМА ЕВРАЗИЯ ИЛИ ГОЛЯМА
ЕВРОПА?
В ПАМЕТ НА ПРОФ. ХРИСТИНА МИРЧЕВА**

ISSN ONLINE 1314-6645

VIA EVRASIA
евразийски център